

М.В.ЛЕВЧЕНКО: СПАДЩИНА ТА ДОСВІД УЧЕНОГО В СЕНСІ ВІДРОДЖЕННЯ ВІЗАНТИНІСТИКИ В УКРАЇНІ

Ювілейні віхи в 2005 р.: 115 років від дня народження;
90 років із часу закінчення Ніжинського історико-філологічного
інституту; 50 років із дня смерті

Уже понад два століття в науковому світі існує візантиністика як окрема галузь науки. В цілому ряді держав існують різноманітні центри та інститути з історії Візантії, виходять візантинознавчі часописи.

Говорити про сучасну українську школу візантиністики на сьогодні не доводиться, хоча у вітчизняній медієвістиці з'явилися серйозні студії з цього напрямку науки, передусім – мистецтвознавчі, оскільки киево-руське мистецтво було кривно пов'язаним із візантійським [1]. Однак, із входженням України до світової спільноти постає питання і про створення національних наукових шкіл зі світової історії і, зокрема, історії Візантії, з історією якої тісно пов'язана історія України. Адже давньоукраїнська держава – Русь – входила до Візантійської співдружності націй (за визначенням Д.Оболенського), відтак Україна належить до держав із “візантійською спадщиною”.

Підвалини візантиністики в Україні були закладені ще в дожовтневі часи. З Україною пов'язана діяльність визначних візантиністів: Ю.Кулаковського (Київський університет Св.Володимира), акад. Ф.І.Успенського (Новоросійський університет), єп. Порфирія (Успенського) (Київська Духовна академія), а також Митрофана Васильовича Левченка, 115 років від дня народження і 50 років зі смерті якого і виповнюється цього року.

М.В.Левченко не працював у жодному українському навчальному закладі; його наукова діяльність пов'язана переважно з Ленінградом. Але вже саме прізвище вченого засвідчує його українські корені. Мабуть, не випадково майбутній глава радянської візантиністики був вихованцем чи не найбільш українського вузу – Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (далі – НІФІ), де видатними професорами, відомими вченими: М.М.Бережковим, І.Г.Турцевичем, І.І.Івановим, В.І.Петром, Ф.В.Режабеком, І.І.Семеновим, Г.А.Максимовичем та іншими, окрім широких знань і зацікавленості в різних галузях історичної науки, починаючи від археології і закінчуючи сучасністю, М.В.Левченку була прищеплена любов до науково-дослідної роботи взагалі та історії Візантії зокрема.

М.В.Левченку доля судила стати основоположником російської радянської візантиністики. Його досвід як організатора нової наукової галузі і навчальної програми є, безумовно, цінним для української науки, а відтак, навіть через 50 років по смерті вченого, може бути цілком плідним для відродження і розвитку української

візантиністики.

Майбутній візантиніст народився в 1890 р. у місті Суджі Курської губернії, де і провів всю свою юність. Там він закінчив духовне училище і Курську духовну семінарію.

У 1915 р. М.В.Левченко закінчив НІФІ, де отримав філологічну та історичну освіту. Філологічна освіта історика значною мірою сприяла досліднику залучити до досліджень ряд нових писемних джерел. Ще в студентські роки М.В.Левченко проявив зацікавленість історією пізнього Риму і Візантії. Тому, незабаром, після закінчення інституту, він, на той час уже молодий учитель Курської гімназії, був направлений до Петроградського університету для підготовки до професорського звання. В університеті М.В.Левченко займався під науковим керівництвом професорів М.І.Карєєва і М.І.Ростовцева. В цей час він присвятив себе вивченню загальної історії і, особливо, вивченню пізнього Риму. Проте, події 1917 р. перервали його наукові заняття.

1918 року М.В.Левченко повертається в Суджу, де обирається членом міської ради та її виконкому – був призначений завідувачем Відділу народної освіти. Однак, попри велику зайнятість, він ніколи не переривав своїх студій із історії та літератури. Навіть відправляючись у відрядження, він брав із собою поеми Овідія і Горация.

У 1930 р. М.В.Левченко – директор педагогічного технікуму – був направлений до аспірантури Ленінградського інституту історії, філософії, літератури і лінгвістики. 1934 року він захищає дисертацію з новітньої історії. Але вже 1933 р. М.В.Левченко був зарахований до Державної академії історії матеріальної культури (далі – ДАІМК), де займався вивченням історії аграрних відносин Візантії V – VII ст. Як результат, у 1935 р. в журналі “Проблемы истории докапиталистических обществ” з’явилася його стаття “К проблеме аграрных отношений в Византии в VI – VII вв.”. Власне, з цієї праці і починається М.В.Левченко як візантиніст.

У зв’язку з реорганізацією ДАІМК, М.В.Левченко перейшов у 1938 р. на роботу в Інститут історії Академії наук СРСР, де в 1939 р. він організовує групу з історії Візантії, яка стала центром ленінградської візантиністики.

У 1940 р. М.В.Левченко був призначений завідувачем Ленінградського відділення Інституту історії АН СРСР і перебував на цій посаді до 1944 р.

Поряд із науково-дослідною роботою, М.В.Левченко приділяє значну увагу педагогічній діяльності. За ініціативою М.В.Левченка і Н.В.Пігулевської, на кафедрі історії середніх віків історичного факультету Ленінградського державного університету (далі – ЛДУ) було запроваджено ряд курсів із історії Візантії і розпочато підготовку аспірантів. Також у 1940 р. на кафедрі класичної філології філологічного факультету було відкрито візантійський відділ із метою вивчення і дослідження середньогрецької мови і візантійської літератури. Окрім професора М.В.Левченка, до викладання візантиністики були заохочені найкращі спеціалісти: чл.-кор. АН СРСР П.В.Ернштедт, Я.М.Боровський, О.Е.Ліпшиц та ін. Вже 1940 року цією групою був підготовлений “Византийский сборник”, який мав стати першим кроком на шляху створення постійного візантинознавчого журналу. Однак, через початок війни, збірник побачив світ лише в 1945 р.

Війна розпоршила ленінградські кадри візантиністів по різних містах країни.

Зимом 1941 року М.В.Левченко евакуювався до Казані, а потім – до Ташкенту. В евакуації він продовжував читати лекції в Ленінградському, Ташкенському і Казанському університетах, до того ж, у Ташкенському він був деканом історичного факультету.

У 1944 р. під керівництвом академіка Є.О.Космінського було організовано об'єднану московсько-ленінградську групу візантиністів. М.В.Левченко став її активним учасником.

Незабаром під орудою М.В.Левченка відновила свою діяльність самостійна ленінградська група візантиністів. Із метою підготовки молодих кадрів, за ініціативи і під керівництвом М.В.Левченка, в 1945 р. вперше в СРСР була організована кафедра візантиністики при ЛДУ. До роботи на кафедрі М.В.Левченком були залучені такі відомі спеціалісти, як член-кор. АН СРСР Н.В.Пігулевська, член-кор. АН ГрузРСР Л.А.Мацулевич, відомі дослідники О.Е.Ліпшиц, А.В.Банк, О.Е.Гранстрем, С.В.Полякова та ін. Колективом кафедри під керівництвом М.В.Левченка в короткий термін були розроблені не лише висококваліфіковані курси з історії та культури Візантії, багато з яких читалося вперше, а й ряд посібників і підручників для студентів. Завдяки таланту й енергії М.В.Левченка вдалося за декілька років перетворити кафедру на один із найбільших центрів візантиністики в СРСР. При кафедрі було розпочато й підготовку аспірантів-візантиністів. М.В.Левченком було підготовлено цілу групу молодих візантиністів – майбутніх вчених зі світовим ім'ям: Р.А.Наследова, Г.Л.Курбатов, В.С.Шандровська, І.Ф.Фіхман, К.М.Юзбаш'ян та ін. По закінченні аспірантури деякі з учнів М.В.Левченка захистили дисертації на ступінь кандидата історичних наук.

За активної участі кафедри в 1947 р. було відновлено видання часопису “Византийский временник”, який став основним друкованим органом радянської візантиністики (нині – російської). М.В.Левченко став членом редколегії, а потім і відповідальним редактором часопису. Відтак, в останні роки життя колишній ніжинський студент став і фактичним лідером всієї радянської візантиністики.

22 січня 1955 р. після довгої важкої хвороби серця М.В.Левченка не стало. За свою працю він був нагороджений двома орденами “Знак пошани” та двома медалями: “За доблестний труд в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг.” і “За оборону Ленинграда”.

Наукова спадщина М.В.Левченка досить значна, особливо як для одного із засновників радянської візантиністики [2].

У російській візантиністиці, завдяки працям акад. Ф.І.Успенського і учнів В.Г.Васильєвського, склалась певна традиція – переважний інтерес до внутрішньої, соціально-економічної, особливо аграрної, історії Візантії, а також до проблем русько-візантійських відносин. У рамках цієї традиції працював і М.В.Левченко.

Уже в своїх ранніх роботах із аграрної історії Візантії М.В.Левченко переглядає ряд висновків, що склалися в російській візантиністиці, про соціально-економічні відносини у візантійському селі IV – VI ст. та суттєво доповнює висновки В.Г.Васильєвського і Ф.І.Успенського.

Тоді ж М.В.Левченко приступив до створення загального нарису історії Візантії. Попередньо ця праця задумувалася для науково-популярної серії, однак, у результаті,

вона стала першим марксистським підручником із історії Візантії [3]. Книжка швидко отримала широку популярність, вона була перекладена на французьку і болгарську мови. Напередодні Другої світової війни М.В.Левченко захистив цю працю як докторську дисертацію. В даній книзі вперше були чітко охарактеризовані основні етапи розвитку візантійського суспільства і пропонувалася нова (марксистська) періодизація історії Візантії. Була покладена основа концепції генезису феодалізму у Візантії, яка нині є загальноприйнятою в російській візантиністиці.

У роки війни, в умовах відсутності наукової літератури, необхідної для дослідницької діяльності, М.В.Левченко працює як дослідник-філолог – він перекладає з грецької твори візантійських авторів. Результатом цієї праці стала книжка “*Агафий. О царствовании Юстиниана*” [4].

М.В.Левченко значну увагу приділяв критичному аналізу вітчизняної і зарубіжної історіографії. Цінним внеском у науку стала стаття “Шарль Диль и его значение в византиноведении”, де була дана критична оцінка наукової спадщини відомого французького візантиніста.

Не обминув увагою М.В.Левченко і роль Церкви та духовенства в економічному і політичному житті Візантії, результатом чого стала стаття “Церковные имущества в Восточной Римской империи V – VII вв.”

В останні роки життя М.В.Левченко звернувся до дослідження історії візантійського міста. Він приходить до висновку про безпідставність уявлення щодо буцімто повної задавленості міського самоуправління центральною владою у Візантії IV – V ст. В іншій своїй статті “Венеты и прасины в Византии V – VII вв.” М.В.Левченко вперше показав, що і в постюстиніанівський період партії цирку продовжували відігравати значну роль у політичному житті Імперії.

Як провідний візантиніст свого часу, М.В.Левченко створив перший систематизований нарис радянської візантиністики [5].

Результатом багаторічної праці в галузі русько-візантійських відносин і чи не найголовнішою працею життя стала фундаментальна монографія М.В.Левченка “Очерки по истории русско-византийских отношений” (1956), що вийшла друком уже по смерті автора.

Ще в 1947 р. на засіданні ювілейної наукової сесії університету М.В.Левченко виступив із доповіддю про основні проблеми русько-візантійських відносин. Відтак, наступні роки життя були присвячені ним висвітленню даного питання, результатом чого був ряд статей, які лягли в основу “Очерков...”. Зазначена праця вченого стала першою в радянській візантиністиці, де було подано синтетичну картину русько-візантійських зв’язків. У монографії вперше в науці розглядався розвиток зовнішніх відносин в тісному зв’язку з внутрішньою історією обох держав. Важливо, що в “Очерках...” вперше було введено до наукового обігу низку цінних візантійських джерел із історії Русі. До безперечних позитивів праці варто віднести також колосальний фактаж, уміщений у струнку, логічно побудовану систему розвитку відносин Русі і Візантії. Написана живо, доступною для широкого читача мовою, ця праця стала настольною книжкою для багатьох поколінь істориків. І незважаючи на вихід нових монографій у подальші роки, присвячених русько-візантійським відносинам (В.Т.Пашуто, Г.Г.Літаврїна, О.В.Назаренка та ін.), дана праця

М.В.Левченка і на сьогодні не втратила своєї наукової цінності, надто для становлення української візантиністики. Фактично, вона стала тим фундаментом, на якому побудовано всю сучасну науку з історії русько-візантійських відносин.

Отже, саме завдяки М.В.Левченку, Ленінградський державний університет став одним з найбільших центрів радянської візантиністики, яким він залишається і донині. Говорячи про внесок М.В.Левченка в розвиток візантиністики, варто відзначити, що це передусім відновлення університетської візантиністики в кращих традиціях російської науки – зосередження переважної уваги на проблемах внутрішньої соціально-економічної історії Візантії та русько-візантійських відносин; розробка вченим навчальних курсів і навчальної літератури, підготовка висококваліфікованих кадрів-візантиністів; організація перших усесоюзних конференцій із проблем візантиністики, а також відродження та організаторська робота з випуску часопису “Византийский временник”.

Усі ці наукові й організаційні набутки вченого є гарною школою для відродження візантиністичної науки в Україні.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

1. Александрович В. Візантія і мистецька культура княжої України: моделі взаємовідносин // Вісник Львівського ун-ту: серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С.55-72; Нікітенко Н. Свята Софія Київська: історія в мистецтві. – К., 2003. – 326 с.; Никитенко Н.Н. Русь и Византия в монументальном комплексе Софии Киевской: Историческая проблематика. – К., 2004. – 416 с.; Марголіна І. Кирилівська церква в історії середньовічного Києва. – К., 2001. – 208 с.
2. Див.: Список трудов М.В.Левченко // Византийский временник, 1956. – Т.VIII. – С.388-390.
3. Левченко М.В. История Византии. Краткий курс. – М.-Л., 1940. – 263 с.
4. Агафий. О царствовании Юстиниана”. – М.-Л., 1953. – 220 с.
5. Левченко М.В. Византиноведение в СССР // Учёные записки ЛГУ. – 1949. – № 14. – С.216-236.

Вулиця Мілїонна (сучасна Овдїївська), на задньому плані – Введенський жіночий монастир.
Фото кінця XIX – початку XX ст.